

ON THE ROLE OF THE CHURCH AND CULTURE UPON THE INTERNATIONAL RELATIONS FROM THE END OF THE 17TH CENTURY¹

Ionuț Horeanu

PhD Student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: In our study we assume that international relations in the early modern era were closely linked to the religious life. Also, from the idea that cultural life was marked by church we emphasize the Church's contribution regarding drawing international relations.

In fact, we will see that in the Church links with certain religious centers reflects also the level of the state policy. Binomial Church and culture as a determinant of international relations have not been studied in Romanian space, much less for the end of the eighteenth century, about which there is no work dedicated on this line.

In this regard the focus of this study will fall, particularly on links which Metropolitan Dosoftei concerned. The relationship between the Church - culture and international relations will be surprised by Metropolitan Dosoftei gestures (1624-1693). We emphasize that we are talking about a similar policy to the state and the Church. The mentioned facts are visible during the Metropolitan Dosoftei when prerequisites dependence between intentions towards the Church and the State, represented by Constantin Cantemir are configured.

This was reflected in the early eighteenth century, when Romanian policy representatives follows the same line as the Church. To what extent can we speak of a line followed by the Church and not the state or how similar were the two directions emphasized in our study, without deviating from the specific beginning of the modern world, located between the spiritual and temporal spheres.

Keywords: church, international relations, temporal, independent political, Dosoftei

Decăderea Imperiului Otoman i-a determinat pe unii istorici să vorbească despre „tendința de eliberare”, iar relațiile dintre biserici au fost influențate de „vecinătate și unitatea credinței religioase”². Perioada de de anarhie din Imperiul Otoman coincide cu începutul domniei lui Constantin Cantemir, adică în perioada minoratului sultanului Mehmed al IV-lea, și s-a intensificat în ultimul deceniu³.

Raportându-ne la contextul internațional, în secolul XVII-lea Moldova este învecinată cu state care au cunoscut influența umanismului. Această situație a continuat până în secolul al XVIII-lea⁴.

Interesul popoarelor balcanice de a-și păstra tradițiile lor religioase a constituit unul dintre principalii factori ai apropierii de Biserica din Rusia⁵. În același timp, Biserica rusă s-a

¹ Această lucrare a fost sprijinită financiar în cadrul proiectului POSDRU/187/1.5/S/155397 cu titlul „Prin burse doctorale spre o nouă generație de cercetători de elită”, cofinanțat din Fondul Socia European prin intermediul Programului Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

² I. E. Semenova, *Relațiile bisericii din Moldova și Muntenia cu biserica rusă în secolul al XVII*, în „Anuarul Institutului de Istorie <<A. D. Xenopol>>”, XXX1, 1994, p. 561.

³ Ștefan Ștefănescu, *Țările române în sistemul relațiilor internaționale medievale (secolele XVII-XVIII)*, Editura Fundației România de Măine, București, 2006, p. 22.

⁴ Gheorghe Bobână, *Umanismul în cultura românească din secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea*, Editura EPIGRAF, Chișinău, 2005, p. 14.

îngrijit de păstrarea relațiilor cu lumea creștină din Balcani. Încă din secolul al XVI-lea⁶, exista în conștiința colectivă ideea că Biserica rusă este protectoarea celorlalte biserici ortodoxe. Astfel se poate vorbi de legături permanente în secolul al XVII-lea, fiind dese apelurile preoților pentru danii⁷.

O semnificație deosebită a relațiilor dintre biserici și-a pus amprenta asupra dezvoltării culturii⁸. Astfel că relațiile culturale și interesul arătat pentru icoanele rusești s-a păstrat și în anii '80 ai secolului al XVII-lea. În Țările Române s-a pus chiar problema unor meșteri ruși, prin prisma trăsăturilor din arta moldovenească asemănătoare cu cele din arta rusă⁹.

Dacă ținem cont și de relațiile bisericești cultivate de Țara Românească, am putea spune că misiunea Bisericii a fost de a contura o politică potrivită pentru stabilitate internă¹⁰.

I. E. Semenova consideră că relațiile dintre Bisericile din Rusia și Țările Române din secolul al XVII-lea au fost „nu numai trainice și de lungă durată, dar au și jucat un rol important în cadrul legăturilor Moldovei și Munteniei cu Rusia”¹¹.

Secolul al XVII-lea a fost un secol în care legăturile cu Biserica rusă au fost strânse, fapt care a contribuit atât la amplificarea comerțului cât și a cultivării contactelor politice¹².

O definiție a problematicii create de relațiile bisericești româno-ruse i se datorează istoricului Ștefan Gorovei. Această chestiune a fost distinsă în două: „relații eclesiastice” – dar nu în sensul „subordonării canonice, ci a legăturilor politice și culturale” și „ruși” - care trebuie văzuți ca ruteni (ruși din Galiția)¹³. Magistrul ieșean merge mai departe cu clarificările și subliniază faptul că nici măcar misiunile diplomatice ale înalților ierarhi nu pot fi încadrate relațiile bisericești¹⁴. Distincția privindu-i pe ruși ca slavi răsăriteni din Galiția o întâlnim și la alți cercetători care s-au ocupat de viața religioasă¹⁵. De asemenea, în concluziile primului capitol al lucrării *Războaiele dintre ruși și turci din secolul al XVIII-lea și implicațiile lor asupra bisericii ortodoxe române din Moldova*, întâlnim aceeași perspectivă ca la profesorul ieșean Ștefan Gorovei¹⁶. Vom încerca să reliefăm influența relațiilor bisericești prin limitele trasate de Ștefan S. Gorovei, prin prisma documentelor publicate în colecții și periodice de specialitate.

⁵, p. 561-562.

⁶ Despre implicațiile anterioare ale raportului dintre stat și Biserică în Moldova vezi și Viaceslav Solomon, *Stat și biserică în Moldova până la mijlocul secolului al XV-lea*, rezumatul tezei de doctorat, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1994.

⁷ Pentru prima jumătate a secolului al XVII-lea vezi: I. E. Semenova, *op. cit.*, p. 562.

⁸ Pentru importanța culturală a relațiilor între biserici vezi: *Ibidem*, p. 566-567.

⁹ *Ibidem*, p. 569.

¹⁰ Antonie Plămădeală, *Biserica Ortodoxă Română și legăturile ei cu bisericile din Balcani și orientul creștin din secolul al XIV până în prima parte a secolului al XVIII – lea. Aspecte socio-culturale*, în „Mitropolia Ardealului”, an XXXIV, nr. 4, iulie-august, 1989, p. 43.

¹¹ I. E. Semenova, *op. cit.*, p. 561.

¹² *Ibidem*, p. 570.

¹³ Ștefan S. Gorovei, *Relațiile bisericești româno-ruse în secolele XV-XVIII*, în „Anuarul Institutului de Istorie <<A. D. Xenopol>>”, XXXI, 1994, p. 601.

¹⁴ *Ibidem*, p. 602. Întărirea altor tipuri de ipoteze este dificilă întrucât documentele pentru o cercetare complexă sunt în arhivele rusești. Aceeași perspectivă o întâlnim și la istoricii din urmă cu aproximativ 100 de ani: „acele documente stau și azi închise prin bibliotecile patriarhiilor de la Constantinopol, Alexandria, Antiohiei și Ierusalimului, cum și prin a altor comunități religioase de prin Muntele Athos, Muntele Sinai din Arabia, dar mai cu seamă la Metocul Sf. Mormânt din Constantinopol” (am intervenit tacit în transcriere prin adaptarea la forma literară); Gheorghe M. Ionescu, Constantin Erbiceanu, *Influența culturii grecești în Muntenia și Moldova cu privire la biserică, școală și societate (1359-1873)*, București, 1900, p. 13.

¹⁵ Daniel Niță-Danielescu, *Războaiele dintre ruși și turci din secolul al XVIII-lea și implicațiile lor asupra bisericii ortodoxe române din Moldova*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, p. 32.

¹⁶ *Ibidem*, p. 42.

Factorul confesional a avut un rol important pentru echilibrul european de la sfârșitul secolului al XVII-lea. În adoua jumătate a secolului al XVII-lea, după ce Kievul ajunge sub influență rusească (1654) relațiile bisericești nu mai sunt la fel de intense ca în prima jumătate a secolului al XVII-lea¹⁷, când grație mitropolitului Petru Movilă s-au stabilit importante legături¹⁸. Astfel că treptat locul Poloniei va fi luat de Rusia țaristă¹⁹.

Mitropolitul Dosoftei a sprijinit interesele românești în perioada afirmării polonilor²⁰, dar această situație nu a putut fi bine definită și pentru domnia lui Constantin Cantemir, deoarece în urma incursiunii regelui Jan Sobieski va dobândi statutul de exilat în cetatea Stryi, până la moarte²¹.

În vremea mitropolitului Dosoftei, încă din 1674 boierimea filo-rusă și clerul l-au desemnat pe egumenul Feodor ca sol al lui Ștefan vodă Petriceicu și al lui Constantin Șerban pentru a transmite țarului Alexei Mihailovici sprijin pentru eliberare de sub hegemonia otomană și, totodată, să fie sub ascultarea țarului. Un episod asemănător s-a întâmplat în anul 1684, când o solie condusă de mitropolitul Dosoftei a transmis țarului un mesaj cu aceeași miză, semnat de personalități de rang înalt²².

Ba mai mult, în vremea mitropolitului Dosoftei (1679) există date care arată că acesta a primit sprijin de la patriarhul Ioachim al Moscovei, pentru tipografia de la Iași²³. Relațiile cu patriarhul Moscovei au la bază în special mize culturale, cum ar fi ajutorul pentru tiparnițe din 15 august 1679. La toate acestea se adaugă și meșterii ruși ajunși odată cu tiparnița²⁴.

Cercetătorii au îmbrățișat ideea unei influențe ruse²⁵ și ucrainene, în detrimentul influențelor italo-cretane, la nivelul artei, în special a picturii²⁶.

Legăturile bisericești dintre Transilvania și Moldova capătă alte valențe, deoarece au existat oameni ai Bisericii care au trecut în Moldova, respectiv Transilvania, pentru „anii de învățătură bisericească și călugărească”²⁷.

Printre patriarhii ortodocși străini aflați în Moldova în studiul *Patriarhi ortodocși în Moldova*, în timpul lui Constantin Cantemir este semnalat Iacob (Constantinopol) care a petrecut o perioadă semnificativă la curtea acestuia (1685-1686; 1687-1688; 1692, 1693), participând și la ceremonia de înmormântare a domnului. În plus, a rămas apropiat dinastiei, după cum reiese din gestul de a participa la convocarea lui Antioh Cantemir, din 1698, pentru

¹⁷ Pentru luptele religioase din Rusia și Ucraina, vezi și Gheorghe Bobână, *op. cit.*, p.110.

¹⁸ Daniel Niță-Danielescu, *op. cit.*, p. 21.

¹⁹ *Ibidem*, p. 22.

²⁰ Despre influențele polone în cultura română de secol XVII vezi și Rudolf Windish, *La vie de l'historien moldave Miron Costin (1633-1691) en Pologne*, în „Philologica Jassyiensia”, anul V, nr. 1 (9), Iași, 2009, p. 185-193.

²¹ Daniel Niță-Danielescu, *op. cit.*, p. 42.

²² I. E. Semenova, *op. cit.*, p. 562.

²³ *Ibidem*, p. 569. Chestiunea corespondenței dintre mitropolit și fețele bisericești din Răsărit pentru înființarea tipografiei a fost decelată și de Andrei Eșanu, *op. cit.*, p.229.

²⁴ Adrian Pricop, *Tiparnițe bisericești în Iași, în secolele XVI- XIX*, în Nicolae Dascălu (coord.) „Hristos în Moldova; Antologie de documente și studii privind Mitropolia Moldovei, 1401-2001”, vol. I, Editura Trinitas, Iași, 2001, p. 258-260.

²⁵ Pentru linii generale privind situația Bisericii ruse de sfârșitul secolului al XVII-lea vezi Alexandr Varona, *Biserica Ortodoxă Rusă și creștinii de rit vechi (sfârșitul secolului al XVII-lea – secolul al XVIII-lea)*, în Ovidiu Bozgan(coord.) „Biserică, Putere, Societate, Studii și Documente”, Editura Universității din București, [București], [2001], p. 43-58.

²⁶ Gheorghe Macarie, *Trăire și reprezentare. Barocul în artele vizuale ale Moldovei secolului al XVII-lea*, Cuvânt înainte de Răzvan Theodorescu, Editura Tehnopress, Iași, 2008, p. 235.

²⁷ Ioan Lupaș, *Istoria Bisericescă a românilor ardeleni*, Editura și tiparul tipografiei arhiedecezan, Sibiu, 1918, p. 95.

înlăturarea <<văcăritului>>, alături de Mitropolitul Sava și de episcopii Misail al Romanului, Lavrentie al Rădăuților și Varlaam al Hușilor²⁸.

Dintre patriarhii de Alexandria au ajuns în Moldova condusă de Cantemir cel Bătrân, Partenie I Prohoros (1678 – 1688) și Gherasim II Palladas (1688 – 1710). Acesta din urmă a participat și el la înmormântarea lui Constantin Cantemir²⁹.

Legăturile domnului Constantin Cantemir cu Biserica din Ierusalim sunt vizibile prin daniile pe care le primește patriarhul Diositei Nottara (Mănăstirea Bistrița-Neamț: 1686-1687; întărirea mănăstirilor închinată Sfântului Mormânt – 1693)³⁰.

Moldova nu este străină de vizitele patriarhilor în Moldova și găzduirea acestora, sau chiar sprijinirea lor pentru „tronul patriarhal”. Iacob este cea mai importantă prezență din Moldova condusă de Constantin Cantemir³¹.

Vizitele patriarhilor aveau rolul de a stabili și continua relațiile cu Moldova, iar în perioada 1685-1693 observăm o perioadă de încheierea a acestor relații ce se vor fructifica în viitoare închinări de mănăstiri sau scutiri de dări³². Bunăvoința în politica religioasă se poate observa prin precizarea „adevăratele reședințe ale lui Dositei erau în București și Iași, nicidecum în Ierusalim (s. n. a.)³³”.

Influența raporturilor internaționale în viața bisericească se observă prin favorurile Porții față de romano-catolici, începând din 1689, la presiunea franco-austriacă³⁴. Din cauza crizei politico-economice prin care trecea Moldova o serie de călugări au mers pentru a găsi sprijin la Moscova³⁵.

Datorită relațiilor culturale dintre biserici și a sprijinului căutat atât de Moldova cât și de Rusia, Polonia sau Ucraina a fost favorizată circulația lucrărilor și a manuscriselor³⁶. Într-o paralelă care atinge elitismul artelor, atingând și influențele polone aduse prin cultură și literatură, Gh. Macarie observa că spre deosebire de Polonia, unde cultura nu era dependentă de curtea regală, în Moldova acest lucru era invers³⁷. În plus, același autor subliniază și atât asemănările cât și deosebirile dintre Polonia și Moldova³⁸. Într-un alt context, Gheorghe Macarie mai surprinde o dată importanța influenței Poloniei, referindu-se la asemănările arhitectonice de secol XVII³⁹.

Eforturile mitropolitului Dosoftei pentru înființarea tipografiei de la Iași are un vădit substrat religios. Gestul acesta este o măsură față de propaganda romano-catolică și protestantă⁴⁰. Astfel se explică și faptul că jumătate din lucrările tipărite au caracter polemic

²⁸ Ioan Ivan, Nicolae Dascălu, *Patriarhi ortodocși în Moldova*, în Nicolae Dascălu (coord.) „Hristos în Moldova; Antologie de documente și studii privind Mitropolia Moldovei, 1401-2001”, vol. I, Editura Trinitas, Iași, 2001, p. 287.

²⁹ *Ibidem*, p. 288.

³⁰ *Ibidem*, p. 290.

³¹ Ion I. Croitoru, *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, vol. I, Editura Cetatea de Scaun, [Târgoviște], [2012], p. 160.

³² *Ibidem*, p. 165 și n.76, 77.

³³ *Ibidem*, p. 169. Același fapt îl putem afirma fără nici un fel de rezerve și despre Iacob.

³⁴ *Ibidem*, p. 169 (nota 107).

³⁵ *Ibidem*, p. 195 (pentru relațiile domnului Catemir cu Moscova vezi și n. 304).

³⁶ *Ibidem*, p. 198.

³⁷ Gheorghe Macarie, *op. cit.*, p. 227. În acest loc aduce în discuție pictorii de renume întâlniți la curtea domnilor Țării Românești, din ultimele trei decenii ale secolului al XVII-lea.

³⁸ *Ibidem*, p. 236. Chiar a încercat o ușoară analiză a specificului artei Poloniei pentru reliefarea realității moldave (*Ibidem*, p. 237).

³⁹ *Ibidem*, p. 235.

⁴⁰ Ion I. Croitoru, *op. cit.*, p. 266.

față de catolicism⁴¹. Așadar, observăm cum relațiile cu Biserica de la Moscova au rolul de a găsi sprijin pentru ortodoxism. Legăturile dintre Biserici sunt accentuate de plecarea lui Mitrofan în Țara Românească.

Legăturile Moldovei cu Rusia sunt articulate și prin prisma corespondenței dintre Dosoftei și țarii Rusiei⁴², în care cel dintâi cerea ajutor⁴³. Mai mult de atât, s-a admis chiar ideea că activitatea literară s-a împărțit în două perioade: până în 1686, când a fost nevoit să plece (perioada românească – remarcată prin traduceri și cărți religioase) și după 1686, până la sfârșitul vieții (perioada rusă – lucrări cu caracter omiletic)⁴⁴. Relațiile cu rușii din Galiția trebuie privite prin prisma activității desfășurate de Dosoftei⁴⁵.

Un episod al relațiilor româno-ruse se petrece în 1687, când fraților Dimitrii și Samuil Nicolaev din Iași, din cauza devastărilor polone, le este permisă așezarea în Kiev, deși cu un an mai devreme Rusia a încheiat „pace veșnică” cu polonii⁴⁶. Motivarea pentru acest gest ține de credința ortodoxă a moldovenilor⁴⁷.

Rolul de mediator asumat de Dosoftei între Rusia și Moldova, privind chestiunile bisericești, continuă și după anul 1686. Astfel că în 1691 Dosoftei scrie țarului pentru a ajuta popoarele aflate sub influența otomană⁴⁸.

Scrisoarea prin care Dosoftei cerea sprijin de la Rusia nu este un caz izolat, ci o practică de menținere a legăturilor bisericești. Drept mărturie poate fi considerată cerearea din 1692, când reprezentantul mănăstirii Sf. Nicolae din Rădăuți cere sprijin rușilor din cauza sărăciei provocată de acțiunile militare ale tătarilor, polonilor turcilor și tributului plătit pentru cei din urmă⁴⁹. În plus, există istorici care consideră că intervențiile rușilor, care coincid cu perioada domniei lui Cantemir (1689) împotriva tătarilor au tot un substrat religios, de eliberare a creștinilor⁵⁰.

În studiile consacrate relațiilor bisericești cu Rusia în prim plan sunt tot legăturile mitropolitului Dosoftei. Observăm, așadar, că legăturile bisericești cu Rusia se confund cu legăturile teologului și cărturarului Dosoftei⁵¹. Portretul mitropolitului cuprins într-o scrisoare a patriarhului rus, prin care îi răspunde în legătură cu ajutorul pentru înființarea tipografiei, reflectă relațiile de armonie dintre Biserici: <<acum a binevoit Domnul Dumnezeu a așeza ierarh înțelept oamenilor săi dumnezeiești, pe Prea Sfinția Ta, care îi paști bine printr-o înțeleaptă cârmuire>>⁵².

⁴¹ *Ibidem*, p. 267.

⁴² Pentru activitatea mitropolitului Dosoftei, relațiile cu Rusia și capturarea sa, vezi și *Ibidem*, p. 193-194.

⁴³ Ștefan Ciobanu, *Dosoftei mitropolitul Moldovei. Contribuție la istoria literaturii românești și a legăturilor româno-ruse literare din sec. al XVII –lea*, traducere din rusește de Ștefan Berechet, Iași, 1918, 100-102.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 112-113.

⁴⁵ Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 13.

⁴⁶ Pentru importanța relațiilor culturale cu Polonia vezi și Radu Mârza, *Locul Poloniei în biografia intelectuală a cronicarilor moldoveni Grigore Ureche și Miron Costin*, în Bogdan-Petru Maleon, Alexandru-Florin Platon (coord.), „Confesiune și cultură în evul mediu”, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004, p.311-329.

⁴⁷ Ion A. Eremia, *Țara Moldovei și Rusiei. Relații politice în a doua jumătate a sec. al XVII-lea*, Chișinău, 1993, p. 69-70. *Carta de la 1711*, surprinde evoluția și faptul că doar în cazul înstrăinării de politica Rusiei și de Ortodoxie, țarul Petru cel Mare al Rusiei se va amesteca în treburile interne ale Moldovei (Mircea Păcurariu, *Basarabia – aspecte din Istoria bisericii și a neamului românesc*, Editura BASILICA a Patriarhiei Române, București, 2012, p. 41).

⁴⁸ Ion A. Eremia, *op. cit.*, p. 89.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 132.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 134.

⁵¹ Silviu Dragomir, *Relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea (cu trei facsimile)*, extras din Analele Academiei Române, seria II, tom XXXIV, Memoriile secțiunii istorice, București, 1912, p. 42.

⁵² *Ibidem*, p. 43.

Apelul la fețe bisericești pentru trimiterea veștilor către țar și patriarh a continuat și în perioada „pribegiei”⁵³. Documentele descoperite de reputatul istoric Silviu Dragomir, în bibliotecile din Rusia, articulează relația lui Dosoftei cu biserica de la Răsărit: <<Marelui Domn, prea sfințitului chir Ioachim, patriarhul a toată Rusia și a părților nordice, părintelui și stăpânului meu milostiv>>⁵⁴.

De asemenea, transferul cărților ca formă de legitimarea a protecției ortodoxe continuă și în perioada în care se afla în Polonia. Interesul pentru păstrarea liniștei în zona ortodoxă și implicit a contextului intern a fost o preocupare principală pentru Dosoftei⁵⁵: <<Rogu-vă primiți milostiv umilul lucru al mânilor mele și iertați-mă pe mine netrebnicul>>⁵⁶.

Mai mult, în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea Silviu Dragomir identifică un „număr neobișnuit de mare de peregrini români”. În relație cu contextul extern, respectiv situația legăturilor bisericești se consideră că slăbirea bisericii este direct proporțională cu declinul țării⁵⁷. Cu alte cuvinte, odată cu declinul țării se diminuează și relațiile bisericești.

Darurile cu valență cultural religioasă, față de biserica din Rusia sunt o constantă a activității lui Dosoftei. Un moment important se petrece în anul 1683, când dăruiește Bisericii de la Moscova „icoana Răstignirii și chipul din chiparos al Născătoarei de D-zeu din (...) Kiev”⁵⁸.

Efectele prolificiei activității și a relațiilor cu Bisericele au rămas și după moartea lui Dosoftei. La sfârșitul lunii februarie, „Arhimandritul Laurentie” însoțit de trimisii Patriarhului Dositei, au ajuns la Moscova cu o scrisoare de la Dosoftei, prin care solicitau ajutor pentru restaurarea mănăstirii Sf. Ioan din Suceava și despre care știm că l-a și primit⁵⁹. Astfel de cereri finalizate cu răspunsuri în ajutoare au constituit o practică frecventă la sfârșitul secolului al XVII-lea⁶⁰.

Ipoteza influenței bisericești dintre relațiile internaționale și relațiile bisericești este surprinsă într-o formă primară de istoricul Silviu Dragomir, în contextul raporturilor dintre Brâncoveanu și Petru cel Mare, „alimentate poate și de Patriarhul Dositeiu al Ierusalimului, care stătea cu Rușii în cele mai strânse legături”⁶¹. Fără a încerca susținerea unei ipoteze pe o presupunere, admitem că aceste realități pot fi extinse și pentru Țara Moldovei.

În privința relațiilor bisericești suntem total de acord cu istoricul ieșean Ștefan Gorovei, însă referitor la precizările privind Rusia, ne raportăm la sensul documentelor din respectiva perioadă. Un document grăitor pentru această situație este o scrisoare a mitropolitului Dosoftei către țarii Ioan și Petru Alexievici și Sofia Alexievna: „mari Domni, Țari și Cneji Mari Ioan Alexievici, Petru Alexievici și Sofia Alexievna, singuri stăpânitori a toată Rusia Mare și Mică și Albă și la multe împărății și țeri răsăritene, apusene și nordice”⁶². În plus, formulări asemănătoare sunt întânite și în actele emise de Biserica de la Moscova. Un astfel de exemplu este răspunsul de ajutor al patriarhului rus: „Ioachim din mila lui Dumnezeu

⁵³*Ibidem*, p. 47.

⁵⁴*Ibidem*, p. 50.

⁵⁵*Ibidem*, p. 51.

⁵⁶*Ibidem*, p. 51.

⁵⁷*Ibidem*, p. 62-63. Cele mai multe intervenții la bisericile străine erau pentru a-și plânge situația. Drept exemplu este momentul prezenței episcopului Nicolae de Rădăuți, care se plânge de sărăcia de la mănăstirea Putna sau Moldovița.

⁵⁸*Ibidem*, p. 63.

⁵⁹*Ibidem*, p. 64. Cu această ocazie aflăm de pericolele, aproape permanente prin care treceau bisericile. La fel s-a întâmplat un an mai târziu, 1695, când egumenul Vernava a căutat ajutor pentru mănăstirea cu hramul Învierii, construită de domni Eremia și Simion Movilă.

⁶⁰*Ibidem*, p. 66.

⁶¹*Ibidem*, p. 71.

⁶²*Ibidem*, p. 139-141.

patriarhul Moscovei și a toată Rusia și al tuturor părților nordice”⁶³. O formulă apropiată de cea folosită de Dosoftei întâlnim tot într-un răspuns al țarilor, din 1690⁶⁴.

Rolul patriarhilor în Moldova era de „a capacita generozitatea domnului și a boierilor” pentru rezolvarea problemelor⁶⁵. Legăturile bisericești în secolul al XVII-lea au constat și în cele mai multe închinări de mănăstiri⁶⁶.

Prezența patriarhilor în Țările Române, în speță Moldova, dă roade. Mitropolitul Dosoftei închină mănăstirea Probota lui Dositei, patriarhului Ierusalimului⁶⁷. Din prezența patriarhului și în contextul domniei lui Cantemir se poate deduce deschiderea acestuia față de Biserică⁶⁸.

Totodată, istoricii mai surprind un fenomen. O observație a istoricilor de secol XIX se referă și la Cantemirești: „Limba greacă care se introdusese prin mănăstirile închinare cum și în societatea înaltă, că elementul laic grecesc, am văzut că prinsese rădăcini profunde în țările române. Cantemireștii, Racovișeștii, Brâncovenii și alții, prin educațiunea lor intelectuală, prin legăturile lor de căsătorie, se simțeau fericiți a-și atrage la curțile lor pe savanții greci, preparând ei singuri – în mod inconștient – drumul grecilor și introducerea limbii grecești în țările române”⁶⁹.

Prin concentrarea atenției asupra rolului cultural reiese importanța legăturilor bisericești asupra relațiilor internaționale. Relațiile dintre monahismul cult al Rusiei de sud-vest și români au condus la dezvoltarea culturii⁷⁰. Relațiile bisericești din vremea lui Constantin Cantemir au avut darul de a întări Ortodoxia moldavă și de a întări țara într-un context apăsător. Relațiile bisericești și avântul cultural au reprezentat factorii cheie pentru Biserică.

BIBLIOGRAPHY:

Izvoare editate și lucrări speciale

Bădără, Doru, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII – lea și începutul secolului al XVIII – lea*, Editura Istros, Brăila, 1998.

Bobână, Gheorghe, *Umanismul în cultura românească din secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea*, Editura EPIGRAF, Chișinău, 2005.

Croitoru, Ion I., *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, vol. I, Editura Cetatea de Scaun, [Târgoviște], [2012].

Ciobanu, Ștefan, *Dosoftei mitropolitul Modovei. Contribuție la istoria literaturii românești și a legăturilor româno-ruse literare din sec. al XVII –lea*, traducere din rusește de Ștefan Berechet, Iași, 1918.

⁶³*Ibidem*, p. 142.

⁶⁴*Ibidem*, p. 146.

⁶⁵ Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII – lea și începutul secolului al XVIII – lea*, Editura Istros, Brăila, 1998, p. 166.

⁶⁶ Pentru accepțiuni generale ale închinărilor de mănăstiri vezi: Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 40.

⁶⁷*Ibidem*, p. 41.

⁶⁸*Ibidem*, p. 42.

⁶⁹ Gheorghe M. Ionescu, Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 98.

⁷⁰ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 41.

Dragomir, Silviu, *Relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea (cu trei facsimile)*, extras din Analele Academiei Române, seria II, tom XXXIV, Memoriile secțiunii istorice, București, 1912.

Eremia, Ion A., *Țara Moldovei și Rusiei. Relații politice în a doua jumătate a sec. al XVII-lea*, Chișinău, 1993.

Gorovei, Ștefan S., *Relațiile bisericești româno-ruse în secolele XV-XVIII*, în „Anuarul Institutului de Istorie <<A. D. Xenopol>>”, XXXI, 1994.

Ionescu, Gheorghe M., Erbiceanu, Constantin, *Influența culturii grecești în Muntenia și Moldova cu privire la biserică, școală și societate (1359-1873)*, București, 1900.

Ivan, Ioan, Dascălu, Nicolae, *Patriarhi ortodocși în Moldova*, în Nicolae Dascălu (coord.) „Hristos în Moldova; Antologie de documente și studii privind Mitropolia Moldovei, 1401-2001”, vol. I, Editura Trinitas, Iași, 2001.

Lupaș, Ioan, *Istoria Bisericească a românilor ardeleni*, Editura și tiparul tipografiei arhiedecezane, Sibiu, 1918.

Macarie, Gheorghe, *Trăire și reprezentare. Barocul în artele vizuale ale Moldovei secolului al XVII-lea*, Cuvânt înainte de Răzvan Theodorescu, Editura Tehnopress, Iași, 2008.

Mârza, Radu, *Locul Poloniei în biografia intelectuală a cronicarilor moldoveni Grigore Ureche și Miron Costin*, în Bogdan-Petru Maleon, Alexandru-Florin Platon (coord.), „Confesiune și cultură în evul mediu”, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004.

Niță-Danielescu, Daniel, *Războaiele dintre ruși și turci din secolul al XVIII-lea și implicațiile lor asupra bisericii ortodoxe române din Moldova*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009.

Păcurariu, Mircea, *Basarabia – aspecte din Istoria bisericii și a neamului românesc*, Editura BASILICA a Patriarhiei Române, București, 2012.

Plămădeală, Antonie, *Biserica Ortodoxă Română și legăturile ei cu bisericile din Balcani și orientul creștin din secolul al XIV până în prima parte a secolului al XVIII – lea. Aspecte socio-culturale*, în „Mitropolia Ardealului”, an XXXIV, nr. 4, iulie-august, 1989.

Pricop, Adrian, *Tiparnițe bisericești în Iași, în secolele XVI- XIX*, în Nicolae Dascălu (coord.) „Hristos în Moldova; Antologie de documente și studii privind Mitropolia Moldovei, 1401-2001”, vol. I, Editura Trinitas, Iași, 2001.

Semenova, I.E., *Relațiile bisericii din Moldova și Muntenia cu biserica rusă în secolul al XVII*, în „Anuarul Institutului de Istorie <<A. D. Xenopol>>”, XXXI, 1994.

Solomon, Viaceslav, *Stat și biserică în Moldova până la mijlocul secolului al XV-lea*, rezumatul tezei de doctorat, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1994.

Ștefănescu, Ștefan, *Țările române în sistemul relațiilor internaționale medievale (secolele XVII-XVIII)*, Editura Fundației România de Mâine, București, 2006.

Varona, Alexandr, *Biserica Ortodoxă Rusă și creștinii de rit vechi (sfârșitul secolului al XVII-lea – secolul al XVIII-lea)*, în Ovidiu Bozgan (coord.) „Biserică, Putere, Societate, Studii și Documente”, Editura Universității din București, [București], [2001].

Windish, Rudolf, *La vie de l'historien modave Miron Costin (1633-1691) en Pologne*, în „Philologica Jassyiensia”, anul V, nr. 1 (9), Iași, 2009.